

Микола Зимомря, доктор філологічних наук, професор
Олена Юрош, аспірант

Дрогобицький державний педагогічний університет
ім. І. Франка

ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ ЯК ОСНОВА ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті розкриваються засади гуманістичних ціннісних орієнтацій, що творять основу особистості вчителя крізь призму концепції Василя Сухомлинського. Автори зробили спробу провести аналіз критеріїв гуманістичних засад на рівні типологічного зіставлення оцінок визначних педагогів сучасності – Василя Сухомлинського та Казіміра Денка.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняльна характеристика явищ, подій і фактів дає змогу панорамно узагальнити дієвість різних чинників у процесі реалізації тієї чи іншої ідеї на практиці. Вона постає особливо плідною тоді, коли йдеться, як правило, про аналіз діяльності кількох носіїв, які репрезентують наукову думку різних народів на зіставному рівні одного кола дослідницьких пошуків, зацікавлень і змагань. Звідси – наша спроба закрити бесіду про спільні й відмінні начала в дослідженнях Василя Сухомлинського [2] та Казіміра Денка [6], які спричинилися до активного обґрунтування концепції вчителя як особистості, а отже – визначення його ролі в педагогічному процесі.

Метою статті є дослідити культурно-освітню діяльність Василя Сухомлинського та Казіміра Денка, які абсолютно висповідували ідентичні ідеали з проєкцією на реалізацію навчально-виховних і професійно-освітніх завдань.

Виклад основного матеріалу. Ім'я визначного українського педагога, письменника, філософа Василя Сухомлинського (1918 – 1970), на жаль, ще мало знає в Польщі, якщо говорити про реальний зміст засвоєння його багатой спадщини польськими вченими. У цьому зв'язку наголосимо: ще на початку 90-х рр. слушно розглядалася теза про чільне місце наукового доробку Василя Сухомлинського в контексті європейської педагогічної думки, власне, за сучасної доби [1]. Примітний факт: німецький науковець В.Іфферт дійшов аргументованого висновку, що Василь Сухомлинський був найяскравішим виразником гуманістичної педагогічної думки, провісником її тенденцій як визначальних засад для розвитку навчання і виховання науки в майбутньому. Цей магістральний шлях і його головні орієнтири, а передовсім – вузлові опори для світового педагогічного процесу і відповідно його

концептуальні положення були предметом докладного вивчення з боку українського вченого. Доцільно наголосити: Василю Сухомлинському судилося бути носієм новаторських ідей у складних умовах тотальної системи. Її основу творили усталені комуністичним режимом норми – політичні, духовні, економічні. Все це сприяло розшаруванню всього суспільства за певними ознаками, що гальмувало як в досталінський, так і в післясталінський період природний розвій народнопедагогічних засад навчального змісту. Незважаючи на вказані передумови, Василю Сухомлинському вдалося створити в Україні цілісну педагогічну теорію і практику. Сукупність його поглядів дає системне уявлення про особистість вчителя та його, сказати б, нормативні спеціальні дієства, які забезпечують якісно-позитивне досягнення мети виховання і навчання. І тут напрошується одна з показових ілюстрацій, яка переконливо засвідчує те спільне, що єднає Василя Сухомлинського з його польським однодумцем – професором Казіміром Денком [7]. Краще з наукового доробку обидвох педагогів має духовну, морально-інтелектуальну спорідненість, глибинну співзвучність гуманістичних принципів, чуйне громадянське сумління, дієве реагування на найскладніші проблеми часу, а звідси – інтенсивний пошук істини у буденних динамічних суперечностях тієї чи іншої доби. Зрозуміло, не мовиться тут про штучні зіставлення задля декларативної паралелі. Йдеться радше про конкретику життєвої, наукової, культурно-освітньої діяльності обох педагогів, яким випала доля висповідувати ідентичні ідеали з проєкцією на реалізацію навчально-виховних і професійно-освітніх завдань. У їхній основі лежать засади національної школи. Видатний досі п'ятитомник праці Василя Сухомлинського містить серцевину багатой педагогічної спадщини, яка упродовж 60 – 90-х рр. викликала помітний резонанс у Німеччині, Франції, Чехії, Угорщині,

Болгарії, Росії, Китаї та Японії. Значний внесок вченого охоплює розробку широкого кола питань, яке нині справедливо окреслюється містким поняттям – сухомліністика. Її сутність добре увиразнює мова цифр: досі опубліковані три бібліографічні показники, які містять 4119 позицій – назв творів Василя Сухомлинського та дослідницьких праць, присвячених вивченню його життя та творчості. Без сумніву, найбільшої слави здобула книга Василя Сухомлинського “Серце відаю дітям”, яка перекладена на 25 мов народів світу й витримала близько 50 видань. Цікаво, що вперше ця праця Великого Вчителя – такого визнання сягнув педагог ще за життя – була видрукувала в Німеччині [8]. Саме на німецькій землі, при Магдебурському університеті, 1990 року було створене Міжнародне товариство послідовників українського вченого з ініціативи відомого німецького педагога, дослідника творчого спадку Василя Сухомлинського – професора Ріхарда Піппера. До речі, аналогічна німецькому товариству послідовників Василя Сухомлинського заснована в 2001 році Асоціація імені українського педагога в Китаї, де видані кращі твори Василя Сухомлинського в п’яти томах. Загалом досі опубліковано 135 праць автора книжки “Серце відаю дітям” різними мовами народів світу. Без перебільшення, творча спадщина Василя Сухомлинського постає унікальним явищем як в українській, так і в світовій педагогічній науці. Вона містить обґрунтовані висновки, дотичні головних чинників навчання та виховання, зокрема, морального, інтелектуального, трудового, фізичного. Стрижневою фігурою, яка, за твердженнями педагога, зумовлює становлення цілісної гармонійної особи, є вчитель. А звідси – його роль як особистості з диференційованою гамою людських почуттів. Докладний аналіз таких новаторських праць В.Сухомлинського, як “Роль особи вчителя в духовному житті колективу та особистості”, “Слово вчителя в моральному вихованні”, “Особливість вчителя. Педагогічний колектив і всебічний розвиток вихованців”, “Розмова з молодим директором” та ін., однозначно свідчить, що В.Сухомлинський розглядав особистість вчителя як конкретного носія культурних надбань, осмислених у сполучі з національними й загальнолюдськими вартостями, раціонального співвідношення культурної загалом і окремої мовної свідомості – зокрема. Поза всяким сумнівом, із мовною свідомістю органічно пов’язується естетичне виховання, за словами В.Сухомлинського, “культура естетичних почуттів”, етно- й

соціокультурний арсенал, використовуваний вчителем у спілкуванні з вихованцями крізь призму різних типів мовленнєвої діяльності (письмо, читання, переклад). Заслугує на особливе трактування той факт, що мовна домінанта, тобто культура мовно-національної спільноти, у виховній системі В.Сухомлинського відіграє роль морального імперативу. Бо чинник моральної свідомості, морально-психологічного утворення – утверджує позитивні пріоритетні функції добра, краси та інших високих якостей. Вони мають первинність призначення – бути з людиною, зорієнтованою на природне прагнення до благородних естетичних переживань. Словесне виховання виступає фактично знаряддям самовираження особистості. Вагомість слова у системі виховних координат В.Сухомлинського доведена до абсолюту. Воно забезпечує комунікативну стабільність у мовленнєвих ситуаціях, спричиняючи її безперервність на всіх етапах виховання особи – від дошкілля до вищої школи. У програмовій статті “Слово про слово” В.Сухомлинський наголошує: “У руках вихователя слово такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарба в руках живописця, як рвезь і мармур в руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це нібито той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність”. Інакше кажучи, в основі мистецтва виховання лежить мова, вміння вчителя користуватися багатством однієї чи кількох мов, у першу чергу, рідної, а відтак – чужоземної. Вчитель своєю особистістю, будучи носієм культурного сплаву вартостей, зокрема, мови певного етносу – повинен відповідати потребам, які передбачає процес формування мовної особи в комунікативно-прагматичному аспекті. Він активно спрямовує послідовність підготовки молодого людини до світосприйняття, освоєння, наприклад, творів художньої літератури й мистецтва, фактів з історії, народознавства, краєзнавства. Під впливом взаємодії вікових категорій відбувається якісна зміна орієнтацій, визначаються принципи й підходи до переємності традицій по вертикалі й горизонталі, пізнання й цілісного осмислення досвіду [4]. Все це зумовлює необхідну передачу наступним поколінням духовних надбань з боку покоління попереднього, якому вдалося (або не вдалося) розкрити сутність його естетичних ідеалів на тлі суспільно-історичних процесів своєї епохи. У цьому зв’язку цікавим видається

вивчення моделей здійснення естетичної освіти у світлі теоретико-методологічних і організаційно-методичних засад крізь призму концепції особистості вчителя в працях В.Сухомлинського та К.Денка [5, 79–97]. Обидва педагоги широко інтерпретують навчально-виховні осередки у рамках такої школи, в якій учнівська молодь адекватно засвоювала б змістовий потенціал художньо-естетичної культури з проекцією на її моральні, суспільні, правові вияви та художньо-естетичну практику. Звідси випливає органічний взаємозв'язок найважливіших аспектів навчання і виховання, що передбачає повноцінну рецепцію дійсності з врахуванням культуротворчої діяльності вчителя. Як В.Сухомлинський, так і К.Денек усебічно виявляють глибокий зміст культурології, роль якої у системі освіти, стимулювання естетично-творчої активності школярів молодших і передовсім – старших класів, власне, важко переоцінити. Адже йдеться не тільки про панорамну значимість культурологічного рішення чи культуротворчого пошуку, але й про посутнє розв'язання вчителем культурологічних ідей, ширше – культурологічних ситуацій, що віддзеркалюють моральний, естетичний, мистецький стан особи та її бажання пізнати навколишній світ. Для В.Сухомлинського, як і для К.Денка, перспективним є той напрямок освітньої діяльності з боку вчителя, що спричиняє діалог культур, стверджує систему естетичних цінностей, високих емоційно-чуттєвих узагальнень, одне слово, веде до храму з назвою – “школа радості”. Її життєдіяльність В.Сухомлинський вбачав передовсім на ґрунті національної школи, власне, як її складову. З іншого боку, у численних працях К.Денек ґрунтовно висвітлив цілу низку педагогічних аспектів, приміром, туристики й краєзнавства. Він виокремив їхній панорамний потенціал, що дає можливість відкрити все нові й нові резерви освітньо-виховного впливу на інтелектуально-творчу активність учнів. Осібно капітальними видаються такі монографії професора К.Денка, як ініні Казімірж Денек (1932) – один з найбільш авторитетних в Польщі дослідників педагогічного процесу в найширшому розумінні цього слова. Власне, за глибиною і розмаїттям його наукових зацікавлень можна б моделювати сучасну стратегію польської педагогічної думки; під його пером вона зорієнтована на новітню естетико-соціальну реальність, на цінності загальної культурологізації освіти, на всю систему виховання гармонійно розвиненої, духовно багатой особистості. Достатньо виокремити тут капітальну працю вченого “Аксіологічні аспекти шкільної освіти”, на

сторінках якої зазначені ідеї знайшли докладне висвітлення. Аксіологія виховання та її значущі засади – предмет його спеціального аналізу. К.Денек переконливо доводить: формування в учнів ціннісних орієнтацій в пору шкільної освіти ґрунтується на тих джерелах, які регулюють характер життєтворчої особи. Він один з перших в сучасній європейській педагогіці зробив вдалу спробу розв'язати питання класифікації ціннісних орієнтацій, аксіологічних установок, завдяки яким – тією чи іншою мірою – стає можливим визначення різного типу вартостей (універсальних, пізнавальних), виявлення органічного зв'язку між цінностями на рівні інтерпретації, адаптації, а також прийняття оптимальних рішень на основі критеріїв, синтезу “первинних вартостей” тощо. Останні не обмежують, а навпаки – розширюють можливості для аксіологічно зорієнтованої особи, а саме в період шкільної освіти, коли творяться ціннісні ставлення до таких широкомасштабних понять, як “вітчизна”, в його співвідношеннях до материнської мови, звичаїв рідного народу, його традицій, історичної пам'яті тощо. У цьому розумінні подиву гідний факт, що Казімірж Денек і Василь Сухомлинський – незалежно один від одного – фактично в одному ключі з'ясовували джерела, причини, фактори, які безпосередньо впливають на формування, становлення аксіологічних установок, регулювання запитів, радше – життєво важливих орієнтацій для школярів. Вони, по суті, окреслюють підвалини майбутньої діяльності, в основі якої повинні бути принципи гуманні, пов'язані зі світом прекрасного, мовою позитивних почувань, загалом, емоційною, естетичною, духовною культурою. Продуктивному збагаченню аксіологічних уподобань в учнів молодших класів служить, у першу чергу, краєзнавство. Воно покликане реалізувати на практиці найбільш зорієнтовані завдання, що охоплюють ракурси динамічних рівнів рецепції соціокультурного середовища, зокрема: інформативного та інтерпретаційного. Названі рівні розкривають зміст мотивації та характер її об'єктивно-суб'єктивних орієнтацій щодо культурного простору загалом. Вони активізують дівість освітньо-виховних, соціально-психологічних, програмно-пізнавальних, краєзнавчо-народознавчих вартостей, інноваційних пошуків, а також тих ідей, що набувають у діяльності вчителя норми, сукупної системи знань, переконань, інтелектуально-творчих виявів культури наставника [3]. Тому й не дивно, що в працях як Казіміржа Денка, так і Василя Сухомлинського йдеться передовсім про загальнозначущий пласт, що яскраво апробується вчителем у програмно-організаційному плануванні

освітньо-виховної мети. Ось одна з орієнтацій В.Сухомлинського: “Пізнаючи цінності мистецтва, людина пізнає людське в людині, підносить себе до прекрасного”. Її сенс нагадує нормативно-регуляторну настанову Іммануїла Канта (1724 – 1804), який закликає вчителя прагнути до соціокультурного визначення істини як мети – відкривати “людське в людині”. Яким чином розв’язати це завдання? Відповідь на це запитання міститься в книгах Василя Сухомлинського “Сто порад вчителів” “Батьківщина педагогіки”, а також у таких працях Казіміржа Денека, як “Axiologie und Teleologie der Ausbildung im Kreise der Schultheorie und Praxis” (1997), “Wartości i cele edukacji szkolnej” (1994), “O nowy kształt edukacji” (1998). Аналізуючи спостереження Казіміржа Денека і Василя Сухомлинського, можна дійти висновку, що пріоритетна роль у системі диференційованого навчання й виховання належить особистості вчителя. Обидва дослідники вбачали в особистості педагога такого професійного наставника, який спроможний у процесі освітнього й виховного спілкування адекватно передати спеціальні дії, сприяючи мовно-інтелектуальному, емоційно-моральному, фізично-трудовому становленню шкільної молоді. В.Сухомлинський і К.Денек надали концепції особистості вчителя нового звучання, яке на рівні ними розроблених виховних методик, має потужну перспективу в майбутньому.

1. *Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.* – Київ, 1993; Мучін М. *Гуманізм педагогіки В.А.Сухомлинського.* – Москва, 1994; Мучін М. *Педагогічна система В.А.Сухомлинського: Традиції і новаторство.* – Сілікамськ, 1999.

2. Сухомлинський В. *Вибрані твори в 5-ти томах.* – Т. 1–2. – Київ, 1976; Т. 3–5 1977; Сухомлинський В. *Избранные произведения в 5-ти томах.* – Киев, 1979–1980; Сухомлинський В. *Избранные педагогические сочинения в 3-х томах.* – Москва, 1981.

3. Сухомлинський В. *Сто порад вчителю.* – Київ, 1988. – С.304; Сухомлинський В. *Батьківська педагогіка.* – К., 1978. – С. 264; Сухомлинський В. *Розмова з молодим директором.* – К., 1988. – С. 284; Сухомлинський В. *Народження громадянина.* – К., 1970. – С. 288; Сухомлинський В. *Школа радості // В.Сухомлинський. Суспільство і вчитель // В.Сухомлинський. Вибрані твори.* – Т.5. – К., 1977. – С. 109–116.

4. Сухомлинський В. *Учитель і діти (в): В.Сухомлинський. Вибрані твори в 5-ти томах.* Т.5. – Київ, 1977. – С.197–199; Сухомлинський В. *Слово чителя в моральному вихованні.* – С.321–330.

5. Denek K. *O powodzeniu reformy edukacji zdecydowały kwalifikacje nauczyciela (w:) “Ruch Pedagogiczny”,* 1998. – Nr.3–4. – S. 79–97.

6. Denek K. *Poznawczo-wychowawcze aspekty działalności krajoznawczo-turystycznej we współczesnej szkole.* – Koszalin, 1981. – S. 237; Denek K. *Krajoznawstwo i turystyka w wychowaniu dzieci i młodzieży.* – Warszawa, 1989. – S. 265; Denek K. *Wycieczki we współczesnej szkole.* – Poznań, 1997. – S. 270; Denek K. *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej.* – Toruń, 1999. – S. 196; Denek K. *W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole.* – Poznań, 2000; Denek K. *Poza ławką.* – Poznań, 2002. – S. 224.

7. Kazimierz Denek *Doktor Honoris Causa Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu.* – Wrocław, 2003. – S. 13–14; Kojs W. *Pedagogiczne i krajoznawcze szlaki Profesora Kazimierza Deneka (w:) Edukacja Jutra. VIII Tatrzańskie Seminarium Naukowym, (red) W.Kojs, E.Piotrkowski, T.M.Zimny.* – Człuchowa, 2002. – S. 11–23; Ziolkowski J.M. *Jak Ziarnka piasku (w:) J.M.Ziolkowski. Drogi do sukcesu.* – Tczew, 1997. – S. 35–46.

8. Wassili Suchomlinski. *Mein Hery gehurt den Kindern. Aufzeichnungen eines Erziehers. Deutsch von Hoffmann und B.Bielefeld.* – Berlin, 1968. – S. 220.

Львівська область. Гірска ріка в Українських Карпатах.